

STRESZCZENIE

METAFORY WYRAŻAJĄCE EMOCJE W ANGIELSKIEJ I ROSYJSKIEJ IDIOMATYCE W UJĘCIU KOGNITYWNYM

Niniejsza rozprawa doktorska jest próbą opisu w ramach językoznawstwa kognitywnego angielskich i rosyjskich idiomów dotyczących sposobu wyrażania uczuć. Lingwistyka kognitywna obejmuje nie tylko formę, ale przede wszystkim treść struktury pojęciowej oraz bazującej na tej ostatniej – struktury semantycznej. Ściśle związana z mentalnym konstruowaniem sceny (construal), struktura pojęciowa jest wynikiem procesów konceptualizacyjnych, m. in. metafory pojęciowej, metonimii i integracji pojęciowej. Jako funkcjonalistyczne podejście do języka, językoznawstwo kognitywne uwzględniające wyżej wymienione procesy poznawcze jest w stanie zaoferować dogłębny, szczegółowy i zintegrowany wgląd w mechanizmy tak kognitywne, jak i semantyczne leżące u podstaw struktur językowych, w tym związków idiomatycznych. W ujęciu kognitywnym idiomatyczność to nie tylko kwestia języka, idiomatyczność to uniwersalny aspekt procesów ludzkiego poznania. Jak zauważa Kövecses (2002), idiomy „mają charakter konceptualny, ich znaczenie nie jest arbitralne. Idiomy są „motywowane konceptualnie” przez wiedzę konwencjonalną, metaforę i metonimię – mechanizmy poznawcze wiążące znaczenie figuratywne ze znaczeniem dosłownym.

Niniejsze studium obejmuje kilka obszarów badawczych związanych z idiomatyką, ze szczególnym uwzględnieniem w rozdziale pierwszym kompozycyjności znaczenia. Z uwagi na to, że nasze badania dotyczą idiomów rosyjskich, rozdział 2 omawia problematykę idiomatyczności i związków frazeologicznych w ujęciu językoznawców rosyjskich i radzieckich. Rozdział 3 poświęcony jest m. in. zagadnieniu kompozycjonalności jednostek językowych, w szczególności idiomów, widzianych przez pryzmat językoznawstwa kognitywnego.

W rozdziale IV poddano analizie idiomy rosyjskie wyrażające emocje w kategoriach jednostek semantyczno-kognitywnych opartych na domenach EMOCJA, GNIEW, STRACH, MIŁOŚĆ, SZCZĘŚCIE i SMUTEK. Wykorzystując koncepcję dynamiki siły Leonarda Talmy'ego (1988) oraz teorię metafor kształtujących pojęcia emocji w ujęciu Zoltána Kövecsesa (2000), w rozdziale zaproponowano „pomiar” intensywność uczucia w kategoriach dynamiki siły występującej w interakcji między

dwoma uczestnikami zdarzenia opisywanego przez idiomy – tzw. agonisty (ja) i antagonisty (emocja). Zaproponowana przez nas „dynamiczna skala intensywności emocji”, „pozycjonuje” na skali intensywność uczuć kodowanych przez wyrażenia idiomatyczne, takie jak *эмоции захватывают/преобладают* (emocje chwytają/przeważają), *контролировать эмоции* (trzymaj emocje pod kontrolą) i *справиться с чувствами* (radzić sobie ze swoimi uczuciami).

W procesie interakcji między dwoma uczestnikami zdarzenia występują następujące relacje:

(i) „antagonista pokonuje agonistę”, powodując utratę kontroli, uruchamiając schemat *фнтагонисты* (rysunek 4.8). Na przykład, *злость, злоба берёт/разбирает/охватывает* [złość, zloba berot/razbirayet/okhvatyvayet] (złość bierze, dosł. obejmuje);

(ii). aspekt związany z kontrolą aktywuje się rozpoczynając schemat agonisty (rysunek 4.9), jak w *преодолеть страх* [preodolevat' strakh] (przez zwyciężyć strach);

(iii). Antagonista i agonista mogą kontynuować wzajemne oddziaływanie, uruchamiając schemat wzajemnego parytetu sił, jak wyraźnie pokazuje wyrażenie *подчинять чувства своей воле* [podchinyat' chuvstva svoey vole] (powstrzymać swoje uczucia/ zredukować swoje uczucia do woli), *контролировать чувства* [kontrolirovat' chuvstva] (trzymać uczucia pod kontrolą).

Ponadto wykazaliśmy, że metafory wyrażające emocje, aktywne w schemacie SIŁY, różnią się między sobą. W zależności od wielorakich aspektów oddziaływania sił różniamy tu:

(i) „nagłą zmianę stanu uderzenia” (rysunek 4.11), jak w przypadku wyrażenia *чувства захлёстывают* [chuvstva zakhlostyvayut] (uczucia przetłaczają);

(ii) tak zwane „the divided self”/ „podzielony ja” (rysunek 4.13), jak w przypadku *быть вне себя от чувства радости, от гнева, от восторга* [byt' vne sebya ot chuvstva radosti, ot vostorga] (być poza sobą z radości, ze złości, z zachwyty),

(iii) „schemat wzajemnego parytetu sił” (rysunek 4.15) jak w *взять себя в руки* [vzyat' sebya v ruki] (wziąć się w garść);

(iv) „przesunięcie w równowadze sił” (rysunek 4.18) jak w *подавлять ярость и гнев* [podavlyat' yarost' i gnev] („stłumić” wściekłości i złość) oraz *сменить гнев на милость* [smenit' gnev na milost'] (zmienić gniew w miłosierdzie);

- (v) „schemat ‘opuszczania’” (zwłaszcza dla wyrażen idiomatycznych w domenie MIŁOŚCI) (rysunek 4.26) jak w *любовь прошла, угасла, исчезает* [lyubov' proshla, ugasla, ischezayet] (dosł. miłość przeminęła, zgasła, zniknęła);
- (vi) „stan poza kontrolą” (rysunek 4.32) na *быть (чувствовать себя) на верху блаженства* [byt' (chuvstvovat' sebya) na verkhu blazhenstva] (być/ czuć) na szczycie błogości), *выть от тоски*] (dosł. wyć z toski/tęsknoty);
- (vii) „być w stanie psychicznym” (rysunek 4.35) jak w *быть в подавленном, унылом, минорном, угнетенном, удрученном, мрачном настроении/ состоянии* [byt' v podavlennom, unyлом, minorном, ugnetenном, udruchenном, mrachном nastroyenii/ sostoyanii] (być w depresyjnym, smutnym, ciemnym, przygnębionym, ponurym nastroju (stan).

Umieściliśmy najbardziej prototypowe schematy na „skali intensywności” i uzupełniliśmy je przykładami, jak *эмоции захватывают/преобладают* [emotsii zakhvatyvayut/preobladayut] (emocje „chwytają”/ przeważają), *контролировать эмоции* [kontrolirovat' emotsii] (kontrolować emocje), *справиться с чувствами* [spravit'sya s chuvstvami] (radzić sobie z uczuciami) (see Figure 4.38).

Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu analiza pozwala na sformułowanie dwóch wniosków dotyczących centralnej metafory konceptualnej: EMOCJE TO SIŁA. W szczególności metafory „składowe” związane z metaforą centralną

- (i) prezentują hierarchicznie zorganizowaną sieć pojęcia siły *sensu* Leonard Talmy;
- (ii) wykazują albo podobne scenariusze dla wszystkich koncepcji, zgodnie z kognitywną zasadą *ucieleśnienia*, jak w przypadku pojęcia MIŁOŚCI, albo podlegają zróżnicowaniu kulturowemu, jak w przypadku pojęcia ТОСКА (por. dyskusja w Kövecses (2015) dotycząca dychotomii „ucieleśnienie/uniwersalizm-odmiana kulturowa).

Tatjana Szokina-Sokołowska
16.12.2022